

Olga I. Karczewska

Mormoni amerykańscy w XIX wieku : dzieje i ideały wychowawcze

---

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 17/2, 181-212

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OLGA IWONA KARCZEWSKA

MORMONI AMERYKAŃSCY W XIX WIEKU. DZIEJE I IDEAŁY WYCHOWAWCZE

Mormoni to jedna z wielu wspólnot religijnych, powstałych w Stanach Zjednoczonych w XIX w. W swoistej mozaice wyznaniowej zajmowali oni miejsce szczególne ze względu na specyficzną doktrynę, wyróżniającą ich spośród innych wspólnot religijnych. Celem opracowania jest ukazanie ideałów wychowawczych wypracowanych przez mormonów, w powiązaniu z ich dziejami, co pozwala dostrzec przyczyny tworzenia się nowych doktryn religijnych w wieku XIX i zrozumieć różnorodność postaw społeczeństwa amerykańskiego w późniejszym okresie. Ze względu na niedobór polskiej literatury, artykuł w przeważającej części został oparty na dziełach autorów amerykańskich, traktujących nie tylko o historii wspólnoty założonej przez Józefa Smitha, ale również prezentujących związane z nią zagadnienia prawne i kulturowe. Wykorzystano również niezwykle cenne źródło, obrazujące światopogląd członków omawianego Kościoła, za jakie niewątpliwie można uznać *Księgę Mormona*, wydaną w 1830 roku¹.

1. Różnorodność religijna w Stanach Zjednoczonych

Wiek XIX w Ameryce Północnej był czasem wzmożonej aktywności religijnej, zwanej „wielkim przebudzeniem”, oraz okresem zawiązywania się nowych wspólnot, wywodzących się z dwóch głównych wyznań, panujących w Stanach Zjednoczonych – katolickiego i protestanckiego. Szczególnie głębokim podziałom uległo drugie z wymienionych środowisk, z którego wytworzyły się zarówno lokalne odłamy, jak i Kościoły o szerszym zasięgu. Należy zaznaczyć, że pod nazwą „protestantyzm”, rozumie się jego 4 główne nurty: luteranizm, kalwinizm, anglikanizm oraz tzw. radykalne skrzydło reformacji². W 1870 r. największą wspólnotą religijną był Kościół rzymskokatolicki,

¹ R. Mullen, *The Mormons*. Londyn 1967, s. 16.

² W. J. Whalen, *Separated Brethren. A Review of Protestant, Anglican, Eastern Orthodox, and Other Religions in the United States*. Wyd. 5, Huntington 2002, s. 12.; D. Laycock, *Church*

liczący 3,5 mln wiernych, co jest imponującym wynikiem, biorąc pod uwagę, że liczbę ludności Stanów Zjednoczonych w omawianym okresie szacuje się na 40 milionów³. Należy jednak podkreślić, iż mimo rozdrobnienia protestantyzmu, Stany Zjednoczone można śmiało nazwać krajem protestanckim. Za drugą pod względem liczebności wspólnotę w tej swoistej mozaice wyznaniowej uważa się metodystów, którzy w 1810 r. liczyli 175 tys. wiernych. Charakteryzowali się oni szybkim rozprzestrzenianiem swoich idei, dzięki czemu 20 lat później ich wspólnota rozrosła się do 500 tys., by w 1870 r. osiągnąć wynik bliski liczbie wyznawców katolicyzmu⁴. Wielu, bo w sumie aż 2 miliony zwolenników zdobyli również baptyści oraz Uczniowie Chrystusowi, a o prawie połowę mniejszą grupę stanowili prezbiterianie. Za wpływowe siły religijne w Stanach Zjednoczonych można uznać kongregacjonalistów, którzy zrzeszali w latach siedemdziesiątych XIX wieku ok. 480 tys. wiernych oraz anglikańskich episkopalian w liczbie 440 tysięcy⁵. Zarówno kongregacjonalisci jak i prezbiterianie, w przeważającej części opierali się na nauce Kalwina, przybierając jednak nazwy związane z formą organizacji Kościoła⁶. Do mniejszych wspólnot należeli uniwersaliści w liczbie 140 tys. członków, Niemiecki Kościół Reformowany i kwakrzy, liczący w sumie od 90 do 100 tys. wyznawców oraz Holenderski Kościół Reformowany skupiający 55 tys. członków. Na początku stulecia religijny obraz Stanów Zjednoczonych wzbogacili unitarianie zrzeszając 30 tys. członków, a następnie także mennonici, Kościół Braterstwa, swedenborgianie, kwakrzy oraz różne odłamy adwentystów, do których należało zaledwie 10 tys. Amerykanów⁷. Wspólnota mormońska w 1840 r. liczyła ponad 500 osób⁸, a już w połowie XIX wieku skupiała ok. 8 tys. członków⁹.

---

and State in the United States: Competing Conceptions and Historic Changes. "Indiana Journal of Global Legal Studies". R.13: 2006, z. 2, s. 507.

³ M. A. Noll, *A History of Christianity in the United States and Canada*. Wyd. 2, Grand Rapids 2003, s. 220.

⁴ J. H. Wigger, *Taking Heaven by Storm: Methodism and the Rise of Popular Christianity in America*. Nowy York 1998, s. 176.

⁵ M. A. Noll, *A History of Christianity in the United States and Canada*, s. 220.

⁶ S. Reimer, *Evangelicals and the Continental Divide: The Conservative Protestant Subculture in Canada and in the United State*. Quebec 2003, s. 30.; A. Dakin, *Calvinism*. Wyd. 2, Pomona 2007, s. 186.

⁷ M. A. Noll, *A History of Christianity in the United States and Canada*, s. 220.

⁸ M. S. Van Vagenen, *The Texas Republic and the Mormon Kingdom of God*. College Station 2002, s. 14.

⁹ L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon experience: a history of the Latter-Day Saints*. Wyd. 2, Chicago 1992, s. 114.

Pierwszy z nurtów protestantyzmu – luteranizm, przybrał w Stanach Zjednoczonych dosyć specyficzne oblicze. Liczba wyznawców tego odłamu w latach 1850-1870 zwiększyła się z 1200 do ok. 440 tys., za sprawą wzmoczonego napływu emigrantów z Niemiec i Skandynawii¹⁰. Tworzyli oni własne enklawy od stanu Missisipi po Minesotę i Wisconsin, co zaowocowało powstaniem odrębnych etnicznie synodów. Emigranci ci nie asymilowali się, przez co głównymi językami luteranów w Stanach Zjednoczonych stały się niemiecki oraz języki skandynawskie¹¹. W drugiej połowie XIX wieku istniało 6 synodów tej wspólnoty na terytorium Stanów Zjednoczonych: Niemiecki Ewangelicko-Luterański Synod Missouri, Ohio i Innych Stanów, a także Połączony Synod Ohio, Synod Minnesoty, Synod Wisconsin, Synod Illinois oraz Norweski Ewangelicko-Luterański Kościół w Ameryce¹². Liberalizm luteranów nie zawsze odpowiadał oczekiwaniom emigrantów. Rzesze nowoprzybyłych Niemców przyłączały się do konserwatywnego Kościoła Braterstwa, opartego na zasadach petyzmu, który powstał na początku XVIII w. z inicjatywy ich poprzedników¹³. Również część Szwedów nie wyrażała zadowolenia z formy swojej wspólnoty luterańskiej, co zaowocowało powołaniem w 1885 r. w Chicago Ewangelickiego Konwencjonalnego Kościoła Ameryki¹⁴. Dużo wcześniej, w 1792 r. w Baltimore założono Kościół Nowego Jeruzalem. Jego zwolenników zwano swedenborgianami od nazwiska ich duchowego założyciela – Emanuela Swedenborga. Ich doktryna religijna łączyła elementy luteranizmu z alegoryczną interpretacją Biblii¹⁵.

Za niezwykle zróżnicowane można uznać również środowisko kalwinów. Dzielili się oni na presbiterian i kongregacjonalistów ze względu na formę organizacji wspólnoty. W XIX wieku podjęli próbę unii, która zakładała, że wierni na Zachodzie kraju, znajdujący się na granicy wpływów obu odłamów będą utrzymywać więzy oboma formami organizacji. Wzajemne zwalczanie wpływów presbiterian i kongregacjonalistów doprowadziło do rozłamu w 1837 r. Do pierwszej z tych wspólnot należały dwa szkockie Kościoły, które połączyły się w 1858 r. w Zjednoczony Kościół Presbiteriański w Ameryce Północnej¹⁶. Obszarami, gdzie znaczne wpływy osiągnęli kongregacjoniści pochodze-

¹⁰ M. A. No11, *A History of Christianity in the United States and Canada*, s. 215.

¹¹ P. J. Thuesen, *Predestination. The American Career of a Contentious Doctrine*. Nowy York 2009, s. 148.

¹² T a m ż e, s.155; L. D. Lagerquist, *The Lutherans*. Westport-Connecticut-Londyn 1999, s. 68.

¹³ W. J. Whalen, *Separated Brethren...*, s. 159.

¹⁴ T a m ż e, s. 165.

¹⁵ T a m ż e, s. 196.

¹⁶ T a m ż e, s. 54.; D. Laycock., *Church and State in the United States: Competing Conceptions and Historic Changes*. "Indiana Journal of Global Legal Studies". R. 13:2006, z. 2, s. 507.

nia angielskiego czyli purytanie, były tereny New Hampshire, Massachusetts i Connecticut¹⁷. Należący do nich kalwini nie dopuszczali do władzy innowierców w miejscowościach gdzie dominowali, wprowadzając w życie koncepcję teokratycznej społeczności¹⁸. W wyniku wewnętrznych sporów u schyłku XVIII w. od kongregacjonalistów z Nowej Anglii oddzielili się unitarianie nieuznający nauki o predestynacji i Trójcy Świętej¹⁹. Dużą grupę wyznawców kalwinizmu stanowili amerykańanie pochodzenia holenderskiego, zarówno ci, którzy przybyli na kontynent w wieku XVII i zajęli głównie tereny w stanie Nowy York²⁰, jak i emigranci decydujący się na osiedlenie w Stanach Zjednoczonych w latach trzydziestych XIX wieku²¹. Nowa fala emigracji była spowodowana złą sytuacją gospodarczą Holandii, a w późniejszym okresie również rozłamem w panującym Holenderskim Kościele Reformowanym. Nowy ortodoksyjny odłam został zmuszony do emigracji na kontynent amerykański, gdzie wraz z jego przywódcą Albertusem Christiaanem van Raalte w 1846 r. został przyjęty do wspólnoty tamtejszych kalwinów pochodzenia holenderskiego, zorganizowanych w Kościele Reformowanym w Ameryce. Członkowie ortodoksyjnego odłamu osiedlili się w stanie Michigan. Wskutek nieporozumień w 1857 r. odłączyli się oni od Kościoła Reformowanego w Ameryce, zakładając Chrześcijański Reformowany Kościół w Ameryce²². W 1880 r. kolejna schizma doprowadziła do oddzielenia się kolejnych rzeszy wiernych, którzy wkrótce zasilili grono zwolenników van Raaltego²³. W pierwszej połowie XIX wieku w stanie Tennessee i Kentucky powstała sekta Uczniów Chrystusowych, założona przez Aleksandra Campbella. Nowa wspólnota wywodziła się z prezbiterianizmu, choć w jej doktrynie widoczne były ślady baptyzmu²⁴. Podobne korzenie mieli również mormoni. Wywodziłi się oni z prezbiterianizmu o mistycznym zabarwieniu, co pomagało Smithowi rozwijać swą oryginalną doktrynę, opartą na objawieniach.

Trzeci nurt protestantyzmu, anglikanizm, reprezentował od 1789 r. Protestantcki Kościół Episkopalny. Był on jednak wewnętrznie rozdzielany

¹⁷ D. L. Holmes, *The Faiths of the Founding Fathers*. Nowy York 2006, s. 34.

¹⁸ A. Dakin, *Calvinism*, s. 176.

¹⁹ W. J. Whalen, *Separated Brethren...*, s. 170.

²⁰ A. Dakin, *Calvinism*. s. 181.

²¹ J. D. Bratt, *Dutch Calvinism In Modern America: A History of a Conservative Subculture*. Grand Rapids 1984, s. 38.

²² P. J. Thuesen, *Predestination...*, s. 149.

²³ J. D. Bratt, *Dutch Calvinism In Modern America...*, s. 38.

²⁴ H. K. Carroll, *The Religious Forces of the United States, Enumerated, Classified and Described On The Basis Of The*. Wyd. 3, Nowy York 2009, s. 125.; D. D. Cummins, *The Disciples: A Struggle for Reformation*. Danvers 2009, s. 80.

przez ekspansywnych metodystów oraz baptystów²⁵. Anglikanizm był nieodłącznie wiązany z polityką, przez co także podczas Wojny Secesyjnej doszło do rozłamu, kiedy biskupi z Południa utworzyli „kościół konfederacki”. Został on jednak zunifikowany tuż po zakończeniu działań wojennych²⁶. Do kolejnego podziału w roku 1873 r. doszło z inicjatywą biskupa Georga Davida Cummins, który utworzył Reformowany Kościół Episkopalny²⁷. Za centrum anglikanizmu można uznać stan Virginia, skąd promieniował na stany Maryland, Delaware, New Jersey, Nowy York, Pennsylvania i Zachodnią Virginie. Swoim zasięgiem obejmował także stany Nowej Anglii, wykluczając Connecticut²⁸. Do rodziny wspólnot anglikańskich należeli również kwakrzy, wywodzący się od purytanów. Osiedlali się oni na wschodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych już w XVII wieku, jednak w wieku XIX zdecydowali się na opuszczenie dotychczasowych siedzib i wędrowkę na Zachód. Było to spowodowane realizacją koncepcji odseparowania się od innowierców²⁹. Znaczące wpływy zdobyli metodyści, którzy w 1874 r. założyli Metodystyczny Kościół Episkopalny. Twór ten podzielił się tuż przed Wojną Secesyjną na 2 części – północną i południową³⁰. Do kolejnego podziału doszło w 1813 r., gdy wyłonili się reformowani metodyści³¹.

Sektą powstałą na kontynencie amerykańskim, która wywodzi się z Metodystycznego Kościoła Episkopalnego byli milleryści, zwani też adwentystami. Nawiązywali oni do nauki baptystów, z których wywodził się ich założyciel – William Miller³². Jako syn kalwinów do nauki własnej sekty przeszczerpił też elementy wiary swoich rodziców, wyłączając jednak predestynację. Miller twierdził, że według jego obliczeń, rzekomo opartych na wskazówkach zawartych w Biblii, koniec świata nastąpi w latach 1843-1844. Po przekroczeniu

²⁵ P. W. Williams, *America's Religions: From Their Origins to the Twenty-first Century*. Wyd. 4, Chicago 2001, s. 90.

²⁶ D. G. Hart, *Mainstream Protestantism Conservative Religion and Civil Society*. „Journal of Policy History”. R. 13:2001, s. 21.; W. J. Whalen, *Separated Brethren*, s. 64.

²⁷ W. H. Caterberg, *Modernity and the Dilemma of North American Anglican Identities 1880-1950*. Quebec 2001, s. 64.

²⁸ D. Hein, G. H. Shattuck, *The Episcopalians*. Westport 2004, s. 66.

²⁹ T. D. Hamm, *The Quakers in America*. Wyd. 2, Nowy York-Chichesters-West Sussex 2003, s. 38.

³⁰ D. E. Andrews, *The Methodists and Revolutionary America 1760-1800: The Shaping of an Evangelical Culture*. Princeton 2000, s. 4.

³¹ J. M. Buckley, *A History of Methodists in the United States*. Wyd. 2, Nowy York 2009, s. 342.

³² S. G. London, *Seventh-Day Adventists and the Civil Rights Movement*. Jackson 2009, s. 16.; D. Morgan, *Bodies of Belief: Baptists Community in Early America*. „Journal of the Early Republic”. R. 3: 2009, s. 541.

wyznaczonej daty jego zwolennicy doznali tzw. „wielkiego rozczarowania”, w związku z którym podzielili się na mniejsze odłamy adwentystów³³. W 1855 r. powstały dwie wspólnoty: Ewangeliczni Adwentystyści oraz Kościół Chrześcijan Adwentystów³⁴. Następnie w latach 1864-1866 dzięki Ellen G. White wyłonili się Adwentystyści Dnia Siódmego, od których odłączył się kolejny odłamek – Kościół Boży. Następnym tworem, powstałym na bazie Ewangelicznych Adwentystów oraz Kościoła Chrześcijan Adwentystów była Unia Życia i Adwentu zorganizowana w Wilbraham w stanie Massachusetts³⁵. W drugiej połowie XIX w. powstał również Kościół Boży w Jezusie Chrystusie³⁶. W latach trzydziestych XIX wieku środowisko adwentystów uległo kolejnemu podziałowi za sprawą Phoebe Palmer – założycielki Holiness Movement – ruchu na rzecz uświęcenia, dzięki któremu powstał pentekostalizm oraz perfekcjonizm. Pentekostalizm był nieco bardziej liberalny niż prawa gałąź ruchu, czyli perfekcjonizm³⁷.

Radykalne skrzydło Reformacji w Stanach Zjednoczonych reprezentowali baptyści – jedna z najsilniejszych denominacji protestanckich. W 1845 r. Kościoły tego nurtu w Południowej części kraju zjednoczyły się tworząc Południową Unię Baptystyczną. Jednocześnie na Północy Stanów Zjednoczonych istniała Unia Baptystów Regularnych. W omawianym okresie przedstawiciele tej wspólnoty religijnej skłaniali się ku arminianizmowi, który odrzucał kalwińską naukę o predestynacji³⁸.

Wspólnotą religijną istniejącą w Stanach Zjednoczonych, która podobnie jak baptyści, wywodziła się z anabaptyzmu, byli mennonici, pochodzący z Holandii. W wieku XIX zamieszkiwali oni Stany Pennsylvania, Virginia, Indiana, Ohio, Iowa i Ontario. Nie była to jednak jednolita grupa. Dzielili się oni na wiele odłamów poczynając od umiarkowanie konserwatywnych, a kończąc na skrajnie rygorystycznych jak amisz, zamieszkujący w XIX wieku środkowo-zachodnie stany³⁹. Do grupy umiarkowanej należeli mennonici z Iowa od 1860 r. zorganizowani w unii, którzy w przeciwieństwie do konserwatystów, mogli kontaktować się z innowiercami oraz opuszczać własne siedziby i udawać się na misje. Grono tej wspólnoty w 1874 r. zasilili ro-

³³ D. L. Rowe, *God's Strange Work: William Miller and the End of the World*. „The Catholic Historical Review”. R.1: 2010, s. 176.

³⁴ H. K. Carroll, *The Religious Forces of the United States*, s. 5.

³⁵ T a m ż e, s. 12.

³⁶ T a m ż e, s. 4.

³⁷ M. A. No11, *The Old Religion In a New Word: The History of North American Christianity*. Wyd. 2, Grand Rapids 2002, s. 99.; W. J. Whalen, *Separated Brethren...*, s. 127.

³⁸ E. R. Clendenen, B. J. Waggoner, *Calvinism: A Southern Baptist Dialogue*. Wyd. 5, Nashville 2008, s. 48.; W. J. Whalen, *Separated Brethren...*, s. 64.

³⁹ T a m ż e, s. 154.

syjscy i niemieccy imigranci, którzy zorganizowali Braterstwo Mennonitów Ameryki Północnej⁴⁰.

Od początku istnienia Stanów Zjednoczonych społeczeństwo było niezwykle zróżnicowane religijnie, co ułatwiało powstanie nowych wspólnot. Większość z nich wyłaniała się ze starszych Kościołów, jednak założenia niektórych z nich charakteryzowały się oryginalnością. Zdarzało się również, że doktryny religijne były tak podobne, że po pewnym czasie Kościoły łączyły się, wzrastając w siłę.

2. Okoliczności postania wspólnoty mormońskiej

Omawiając genezę wspólnoty mormońskiej należy zaznaczyć, że istnieją rozbieżności w pojmowaniu tego terminu przez badaczy i przez członków Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Historycy sięgają do lat dwudziestych XIX w., gdy Józef Smith formułował pierwsze zasady swojej wiary i tworzył załączek organizacji nowego Kościoła. Wiek XIX w Ameryce Północnej był czasem wolności religijnej, tworzenia się nowych doktryn, ale również braku zainteresowania teologią tradycyjnych wyznań. W ówczesnym społeczeństwie, pochłoniętym interpretowaniem Biblii na swój sposób, rodziły się idee izolowania się od pozostałych wyznawców chrześcijaństwa⁴¹. W takim otoczeniu dorastał Józef Smith, pochłonięty studiowaniem Pisma Świętego. Ogromny wpływ na założyciela Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich mieli jego rodzice – Józef i Lucy Smith, którzy należeli do presbiterian⁴².

Do pierwszego objawienia miało dojść wiosną 1820 r. w Palmirze w stanie Nowy York. Czternastoletni wówczas chłopiec ujrzeć miał dwie postacie stojące nad nim – Boga i Jezusa Chrystusa⁴³. Mieli oni powiedzieć, by ten nie przystępował do żadnego z Kościołów, ponieważ wszystkie są w błędzie i nie wypełniają przykazań Boskich⁴⁴. Do drugiego objawienia, według Józefa Smitha, doszło w 1823 r. Chłopiec twierdził, że w jego sypialni ukazał się Moroni – jeden z proroków⁴⁵. Józef Smith utrzymywał, że posłaniec zdradził

⁴⁰ E. R. Clendenen, B. J. Waggoner, *Calvinism...*, s. 156.; D. B. Lee, *Old Order Mennonites: Rituals, Beliefs and Community*. Lanham 2000, s. 80.

⁴¹ P. L. Barlow, *Mormons and the Bible: The place of the Latter-day Saints In America Religion*. Nowy York 1991, s. 11.; S. Barringer Gordon, *Blasphemy and the Law of Religious Liberty in Nineteenth-Century America*. "American Quarterly". R. 52:2000, z. 4, s. 687.

⁴² A. Leśniak, *Mormoni. Amerykański wynalazek religijny*. Tychy 2001, s. 24.

⁴³ R. Mullen, *The Mormons...*, s. 13.

⁴⁴ *Przywrócenie ewangelii Jezusa Chrystusa*, broszura, [b. m.] 2007, s. 11.

⁴⁵ *Księga Almy* (dalej Al.) 43:16-17 W: *Księga Mormona. Jeszcze jedno Świadcтво o Jezusie Chrystusie* (dalej Morm.), [b. m.] 2004.

mu miejsce ukrycia starożytnych spiszowych tablic, zawierających tekst *Księgi Mormona*. Miały się one znajdować na wzgórzu Cumorach, gdzie wysłaniec rzekomo ukrył je w 421 r., na prośbę swojego ojca – proroka Mormona⁴⁶. Posłaniec miał powierzyć chłopcu przetłumaczenie płyt z języka staroegipskiego, zwanego również zreformowanym egipskim, który, według mormonów, był pomieszaniem pojęć żydowskich z językiem Egipcjan⁴⁷. Według wspólnoty Moroni wyjawił Józefowi Smithowi, że Kościół, który założył Jezus, po śmierci apostołów, odszedł od prawidłowego nauczania. Posłaniec miał nakazać młodzieńcowi przywrócić „prawdziwy Kościół”⁴⁸.

Mormoni utrzymują, że świadkami tych wydarzeń mieli być pobliscy farmerzy, przyjaciele i żona Józefa Smitha – Emma. Rolę założyciela wspólnoty w odnalezieniu tablic miały potwierdzać słowa 11 świadków tych wydarzeń. Według mormonów twierdzili oni, że Józef Smith pokazał im spiszowe płyty. Ich spisane zeznania znane są jako *Świadectwo Trzech Świadców* oraz *Świadectwo Ośmiu Świadców*⁴⁹. Święta księga mormonów wiele miejsca poświęca historii ludu Nefitów jak i dziejom religijnym potomków Lehięgo. Do tych czasów odwołują się Mormoni, mówiąc o genezie swojego Kościoła. *Księga Mormona* początkom „prawdziwego Kościoła” poświęca wiele miejsca, lokując go w określonej przestrzeni i czasie. Członkowie wspólnoty uważają się za duchowych spadkobierców Nefitów. Odwołują się oni do *Księgi Nefiego*, dbając o zachowanie pamięci o swoim rodowodzie. W jej fragmencie widoczna jest analogia do sytuacji Mormonów w czasach Józefa Smitha. Lud Nefiego zorganizowany w Kościół symbolizuje Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, zaś ludy wywodzące się od pozostałych synów Lehięgo symbolizują Kościoły chrześcijańskie, które odstąpiły od prawdziwej wiary. W *Księdze Mormona* widoczne są wyraźne analogie, mówiące, że kontynent amerykański miał stać się krainą wolności dla mormonów ustanawiających nowy Syjon⁵⁰.

Niezwykła charyzma Józefa Smitha sprawiła, że ten podający się za proroka człowiek wkrótce przyciągnął do siebie rzesze zwolenników. Po przetłumaczeniu tablic, w marcu 1830 r. *Księga Mormona* została wydana w niewielkim nakładzie w Palmirze. W rozpowszechnianiu dzieła wzięli udział ojciec i bracia Józefa Smitha, sprzedając księgę farmerom w stanie Nowy York, a później również w Pensylwanii. 6 kwietnia 1830 roku 24-letni Smith i jego pięciu

⁴⁶ R. Mullen, *The Mormons*, s. 13-15.

⁴⁷ Morm. *Pierwsza Księga Nefiego* (dalej 1Ne.) 1:2; Morm. *Księga Mosjasza* (dalej Mos.) 1:4. ; Morm. *Księga Mormona* (dalej Morm.) 9:32.

⁴⁸ *Żyj, uwierz, bądź szczęśliwy. Styl życia i wartości*. broszura, [b. m.] 2006, s. 8.

⁴⁹ *Świadectwo Ośmiu Świadców*. W: *Księga Mormona*... s. 2.

⁵⁰ Morm. 1Ne. 18

towarzyszy zdecydowali się na założenie Kościoła⁵¹. Stało się to w Fayette w stanie Nowy York. Osiedlili się oni w Kirtland w stanie Ohio, lecz wkrótce musieli opuścić to miejsce. Stało się tak, ponieważ idee Smitha nie znalazły uznania wśród lokalnej ludności. Prześladowania nasiliły się, co doprowadziło do ucieczki członków Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Jako kolejne siedziby wybrali Cleveland w stanie Ohio, a następnie Independence w stanie Missouri, gdzie rozpoczęli budowę świątyni. Nie została ona dokończona, ponieważ mieszkańcy nie przyjęli przybyszów przyjaźnie. Pierwsi mormoni zostali zmuszeni do przeniesienia się na północ stanu Missouri, by następnie osiąść w stanie Illinois⁵². Podczas tych wędrówek Józef Smith miał doznać kolejnych objawień, które, według wyznawców jego Kościoła, były powodem zmian kolejnych miejsc zamieszkania. Założone przez mormonów w październiku 1839 r. Nauvoo w stanie Illinois określano jako Nowy Syjon, o którym mowa była w *Księdze Mormona*⁵³. W niedługim czasie miasteczko rozwinęło się i osiągnęło liczbę 20 tys. mieszkańców, czemu sprzyjał fakt, że było to autonomiczne terytorium rządzone przez Józefa Smitha. Mormoni, odizolowani od chrześcijan, zdołali zbudować tam świątynię, utworzyli własne oddziały porządkowe i sądy.

Choć Kościołowi Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich powodziło się w Nauvoo, do pobliskiej ludności docierały pogłoski o wprowadzeniu poligamii przez ich przywódcę. Do tych zarzutów dołączono również podejrzenia o oszustwa podatkowe. Spowodowało to, że Józef Smith został aresztowany i osadzony w więzieniu w Carthage. Przywódca mormonów został w nim zastrzelony 27 czerwca 1844 r. przez jednego z mieszkańców stanu Illinois. Razem z nim zginęli jego brat i dwóch innych członków wspólnoty. Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich został pozbawiony najważniejszego z proroków, przez co wróżono jego rychły koniec⁵⁴.

Członkowie wspólnoty podjęli decyzję o wyborze nowego przywódcy – 8 sierpnia 1844 r. na specjalnej konferencji rolę Smitha przejął Brigham Young, pełniący dotąd funkcję członka Kworum Dwunastu Apostołów⁵⁵. W 1847 r. ogłosił się on prezydentem Kościoła.

⁵¹ R. Mullen, *The Mormons*, s. 16.

⁵² A. Leśniak, *Mormoni...*, s. 28.

⁵³ Morm. 1Ne. 13:37.

⁵⁴ Zob. R. Mullen, *The Mormons*, s. 81.; S. C. Harper, *Dictated by Christ: Joseph Smith and the Politics of Revelation*. "Journal of the Early Republic". R. 2: 2006, z. 26, s. 296.

⁵⁵ R. Mullen, *The Mormons*. s. 83.

3. Osiedlenie się w Utah i konflikt z prawem amerykańskim

Powtarzające się konflikty zmusiły nowego przywódcę w 1846 r. do przeprowadzenia części wiernych mu mormonów przez Nebraskę do Doliny Słonego Jeziora w stanie Meksyk⁵⁶. Założone przez niego 24 lipca 1847 r. Salt Lake City stało się centrum władzy mormońskiej. Teren zlokalizowany nad rozległym jeziorem był idealnym miejscem na założenie miasta ze względu na jego niedostępność, co pozwoliło na stworzenie autokratycznej społeczności. Brigham Young przystosował instytucje kościelne do sprawowania cywilnej władzy w Utah. Aby całkowicie kontrolować poczynania ludności, już w 1848 r. społeczność została zorganizowana w 19 oddziałów terytorialnych, liczących od 70 do 100 rodzin. Każdą jednostką kierował biskup, który był odpowiedzialny przed prezydentem kościoła za należyte sprawowanie kultu religijnego, jak i wykonywanie prac na rzecz wspólnoty, takich jak budowa dróg czy niezbędnych w tamtejszym klimacie kanałów nawadniających⁵⁷. Mormoni przestali być nieakceptowaną mniejszością, stali się siłą, której musieli podporządkować się innowiercy. Dodatkową zaletą Utah był fakt, że dotąd tereny te były zamieszkiwane jedynie przez ludność indiańską, dzięki czemu mormoni nie byli narażeni na ataki ze strony chrześcijan. Wspólnota kierowana przez Younga starała się utrzymywać dobre kontakty z innowiercami. Uważali oni, że tolerowanie Indian jest bardziej opłacalne niż walka z nimi⁵⁸.

Następca Smitha zabiegał w Kongresie Stanów Zjednoczonych o utworzenie nowego stanu z zajętego terytorium. Mormoński przywódca zaproponował nazwę dla zarządzanych przez siebie terenów – State of Desert. Dzięki kompromisowi roku 1850 po wojnie Stanów Zjednoczonych z Meksykiem⁵⁹ utworzono jednak w ramach Unii zaledwie terytorium Utah. Nie przeszkodziło to jednak mormonom w zorganizowaniu instytucji na wzór administracji stanowej. Rola Brigham Younga była tak ważna, że w 1850 r. został mianowany przez prezydenta Millarda Fillmore'a gubernatorem i kierownikiem do spraw Indian. Podczas sprawowania urzędu do 1857 r. kierował również roz-

⁵⁶ Tamże, s. 153.

⁵⁷ E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism: An Introduction to an American World Religion*. Chicago 2001, s.165.; L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience*.... s. 114.;

⁵⁸ E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism*.... s.166.; R. E. Bennett, *Mormons at the Missouri: Winter Quarters 1846-1852*. Wyd. 2, Norman 2004, s. 91.

⁵⁹ Kompromis zawarty w senacie USA w 1850 roku między stanami południowymi a północnymi. Jedną z uchwalonych decyzji było utworzenie terytorium Utah z części terenów od Meksyku po wojnie amerykańsko-meksykańskiej w latach 1846-1848. (P. Jenkins, *Historia Stanów Zjednoczonych*. Kraków 2009, s. 142.)

szerzaniem osadnictwa na terytorium Utah, Arizona, Idaho, Nevada, na południu stanu Colorado oraz w północnej części stanu Meksyk⁶⁰.

Wzrastanie w siłę społeczności mormońskiej nie było jednak powszechnie popierane. Wkrótce po osiedlaniu się mormonów na nowych terenach, należących do Meksyku, ich kolonie oddawano pod władzę Stanów Zjednoczonych. Uzyskali oni jednak swego rodzaju prawnie usankcjonowaną autonomię, nie byli już uzależnieni od władzy innowierców⁶¹. Nieskrępowane rządy gubernatora Younga i śmiały sposób ich sprawowania doprowadziły do zasiania wątpliwości co do słuszności powołania go na urząd. Negatywne nastroje nasiliły się, gdy urzędnicy z otoczenia prezydenta Stanów Zjednoczonych otrzymali raport na temat utrudniania wypełniania obowiązków przez urzędników powołanych przez władze federalne na terytorium Utah⁶². Połączenie władzy religijnej i administracyjnej stanowiło zagrożenie dla zwierzchnictwa prezydenta Stanów Zjednoczonych – Jamesa Buchanana. Doprowadziło to do podjęcia próby powołania na urząd sprawowany przez Brigham Younga osoby niezwiązanej z Kościołem Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. W 1857 roku nowy gubernator wkroczył do Utah w towarzystwie wojska, które miało zostać osadzone w fortach na tym terytorium. Gdy do Younga dotarły informacje o rychłym przybyciu jego następcy do Salt Lake City, podjął działania, które miały doprowadzić do wycofania się nadchodzących wojsk z rządzonego przez niego obszaru. Zdecydował się na zmobilizowanie własnej armii złożonej z mieszkańców Utah⁶³. Wszystkie te działania doprowadziły do wybuchu otwartego konfliktu między mormonami a resztą obywateli Stanów Zjednoczonych, zwanego „Utah War”. Young zdecydował się na ustąpienie ze stanowiska gubernatora, wiedząc, że ta operacja byłaby zbyt ryzykowna. By nie powodować narastania konfliktu, został on ułaskawiony przez prezydenta Buchanana⁶⁴.

Zaognione stosunki między wspólnotą mormońską a resztą społeczeństwa doprowadzały do przejawów wrogości z obu stron. Young buntował Indian przeciwko Amerykanom i popierał ataki na osadników udających się na Zachód. Najbardziej krwawym wydarzeniem tego typu była niewątpliwie masakra dokonana w Mountain Meadows w hrabstwie Washington 11 września

⁶⁰ D. M. Quinn, *The Mormon Hierarchy. Extensions of Power*. Salt Lake City 1997, s. 227.; L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 114.

⁶¹ Tamże, s. 125.

⁶² R. Mullen, *The Mormons*, s. 147.

⁶³ Armia mormonów była zorganizowana hierarchicznie i podporządkowana hierarchii kościelnej. Oznaczało to, że odpowiedniemu stanowisku we wspólnocie odpowiadało stanowisko w armii i było ono zajmowane przez tę samą osobę. (L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 114.)

⁶⁴ L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 150.

1857. Była to reakcja na zamordowanie w Arkansas Parleya Pratta – członka Kworum Dwunastu Apostołów. Niedługo po tym wydarzeniu przez miasto jechała grupa stu czterdziestu Amerykanów, chcących osiedlić się w Kalifornii. Wśród okolicznej ludności rozpowszechniły się pogłoski, że ci ludzie brali udział w morderstwie Pratta. Osadnicy wędrowali jednak dalej w kierunku miasta Cedar City, którego mieszkańcy podburzyli przeciw nim miejscowych Indian. Gdy podróżujący Amerykanie obozowali w Mountain Meadows, zostali otoczeni przez grupę Indian i mormonów. Ci obiecali, że puszcza ich wolno, gdy oddadzą im broń i bydło. Amerykanie przystali na tę propozycję i wraz z członkami wspólnoty zawrócili do Cedar City. Po pewnym czasie dowodzący mormonami Higbee rozkazał wymordować osadników⁶⁵. Większość ofiar zginęła z rąk białych mieszkańców Utah, a osiemnaścioro najmłodszych dzieci, które zostały oszczędzone, oddano na wychowanie rodzinom mormońskim⁶⁶.

Reakcja Brigham Younga na te wydarzenia ograniczyła się do wyrażenia ubolewania i wydania zakazu poruszania się innowierców po terytorium Utah bez zezwolenia⁶⁷. Gdy do amerykańskiej opinii publicznej dotarły informacje ona temat masakry, w prasie zaczęły ukazywać się artykuły nawołujące do pomstczenia śmierci osadników i zniszczenia społeczności mormonów. Sytuacja zaogniła się na tyle, że Kongres opowiedział się za przeprowadzeniem śledztwa, a do Utah wysłano wojsko w celu obsadzenia fortów znajdujących się na tym terytorium. Doszło to do skutku w połowie 1958 r. Niemal w tym samym czasie Brigham Young stracił stanowisko gubernatora, a jego miejsce zajęła osoba niezwiązana z mormonami. Zmiana na tym urzędzie doprowadziła do uruchomienia śledztwa w sprawie masakry w Mountain Meadows przez sędziego federalnego. Sprawa ta została jednak zawieszona w obliczu konfliktu między północnymi a południowymi stanami, który doprowadził do Wojny Secesyjnej⁶⁸. Śledztwo wznowiono dopiero w 1874 r., a następnie również w 1876 r., co zaowocowało skazaniem zaledwie jednego ze sprawców – Johna D. Lee⁶⁹. Ten symboliczny wyrok pokazał, że prawo federalne stoi w hierarchii wyżej niż prawo Terytorium Utah.

⁶⁵ D. M. Quinn, *The Mormon Hierarchy*... s. 251-255; E. Eakin, *Reopening a Mormon Murder Mystery; New Accusations That Brigham Young Himself Ordered an 1857 Massacre of Pioneers*. "New York Times" z 12 X 2002, s. 9.

⁶⁶ W. Bagley, *Blood of the Prophets: Brigham Young and the Massacre of Mountain Meadows*. Norman 2004, s. 307.

⁶⁷ J. Brooks, *The Mountain Meadows Massacre*. Wyd. 2, Norman 1991, s. 161.

⁶⁸ E. Eakin, *Reopening a Mormon Murder Mystery*..., s. 9.

⁶⁹ R. W. Walker, R. E. Turley, G. M. Leonard, *Massacre at Mountain Meadows: An American Tragedy*. Nowy York 2008, s. 143.; W. Bagley, *Blood of the Prophets*..., s. 307.

Niektóre aspekty życia zostały jednak wyjęte spod tej zasady. Mormoni nie chcieli przyjąć norm amerykańskich dotyczących zawierania małżeństw, tłumacząc, że na terytorium Utah nie istniały regulacje prawne dotyczące poligamii⁷⁰. Wyrazem tego był stosunek prezydentów Kościoła do tego typu praktyk⁷¹. *Księga Mormona* dopuszcza wielożeństwo w wyjątkowych sytuacjach, zaznaczając jednak, że nie powinno stać się to normą, gdyż Bóg nakazuje monogamię⁷². Można przypuszczać, że wysoka dzietność wśród członków wspólnoty była korzystna dla władz mormońskich ze względu na konieczność zajmowania nowych terenów, do czego potrzebna była odpowiednia liczba osadników. Poligamia została zakazana przez Kongres USA w 1862 r., a protesty mieszkańców Utah nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Z punktu widzenia Kościoła mormońskiego poligamia była konieczna, by utworzyć stan o odpowiedniej liczbie ludności, ale po jego utworzeniu członkowie wspólnoty musieliby podlegać prawu federalnemu dotyczącemu zawierania małżeństw. Wobec tego władze Utah podjęły decyzję nazywaną „wielkim przystosowaniem”, co oznaczało przyjęcie manifestu ich prezydenta i przywódcy religijnego – Wilforda Woodruffa oraz oficjalne zakazanie monogamii wśród członków wspólnoty w roku 1890. Mormoni zobowiązali się do uznawania jedynie pierwszego małżeństwa i dyscyplinowania wiernych, którzy nie przestrzegaliby nowych zasad, choć w praktyce często nie stosowano się do nowych zasad⁷³.

4. Miejsce oraz rola mężczyzny i kobiety

Mormoni stworzyli model wspólnoty, w którym kobiety oraz mężczyźni pełnili podobne funkcje jak w pozostałej części społeczeństwa amerykańskiego. Wyjątkiem było uczestniczenie wszystkich wiernych płci męskiej w posłudze kapłańskiej. Hierarchowie głęboko ingerował we wszystkie dziedziny życia, obejmując również sferę prywatną. W XIX w. mormoni byli wspólnotą patriarchałną, a władzę w Kościele jak i w rodzinie sprawowali mężczyźni. Ich najważniejszym zadaniem stało się uczestnictwo w posłudze kapłańskiej, o czym wielokrotnie wspomina *Księga Mormona*. Już kilkun-

⁷⁰ S. Barringer Gordon, *Blasphemy and the Law of Religious Liberty...*, s. 706.

⁷¹ D.M. Quinn, *The Mormon Hierarchy...*, s. 179.

⁷² Morm. Jak. 2:30.

⁷³ T. G. Alexander, *Mormonism in transition: a history of the Latter-Day Saints 1890-1930*. Wyd. 2, Chicago 1996, s. 12.; S. Barringer Gordon, *Blasphemy and the Law of Religious Liberty...*, s. 706.

stoletni chłopcy mogli udzielać sakramentów⁷⁴. Było to kapłaństwo Aarona, zwane również niższym, które dzieliło się na 3 stopnie: diakona, nauczyciela i duszpasterza⁷⁵.

Starszych mężczyzn, szczególnie angażujących się w życie wspólnoty, dopuszczano do kapłaństwa Melchizedeka⁷⁶, uważanego za wyższe⁷⁷. Według *Księgi Mormona* posługa nie kończyła się wraz ze śmiercią człowieka, ale trwała w raju, podobnie jak związki małżeńskie⁷⁸. Spośród wyższych kapłanów wyróżniano starszego, wysokiego kapłana, patriarchę, siedemdziesiątego i apostoła⁷⁹.

Do najważniejszych instytucji mormońskich należało Kworum Siedemdziesięciu, od którego pochodzi nazwa jego członków oraz Rada Dwunastu Apostołów. Przewodniczył jej Prezydent Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. Razem z 2 apostołami tworzył on Radę Prezydenta Kościoła, zwaną także Pierwszą Prezydencją. Większość mężczyzn należało do grona wyższych kapłanów, a mogli nimi zostać już 19-latkowie, co jednak zdarzało się dosyć rzadko⁸⁰. Często zostawali oni biskupami, przewodzącymi kongregacji wiernych, zwanej oddziałem. Sprawowali zarówno funkcje religijne, jak i administracyjne czy wojskowe, zazwyczaj przez 5 do 10 lat⁸¹.

Spółceństwo Stanów Zjednoczonych uważało mormonki za kobiety zniewolone, a wielożeństwo za nową formę niewolnictwa. W początkowym okresie istnienia wspólnoty wierni mieli wątpliwości co do nowej formy rodziny, jednak zostali przekonani przez Józefa Smitha co do słuszności takiego postępowania. Swoje tezy podpierał słowami z *Księgi Mormona*, która mówiła o poligamii w czasach panowania „prawdziwego Kościoła”⁸². Mormonkom narzucono poligamię, jednak przystosowały się one do nowej sytuacji. Często same wybierały żonę dla swojego męża, chcąc zapobiec niepotrzebnym kon-

⁷⁴ J. B. Worthy, *The Mormon Cult: A Former Missionary Reveals the Secrets of Mormon Mind Control*. Tucson 2008, s. 195.

⁷⁵ H. A. Baer, *Recreating Utopia in the Desert: A Sectarian Challenge to Modern Mormonism*. Albany 1988, s. 133.; R. P. Roberts, *Mormonism Unmasked: Confronting the Contradictions Between Mormon Beliefs and True Christianity*. Nashville 1998, s. 136.

⁷⁶ Według *Księgi Mormona* Melchizedek był wyższym kapłanem, któremu dziesięć składają Abraham. (Morm. Al. 13:14-15.)

⁷⁷ Zob. Morm. Al. 13:10.; *Przywrócenie ewangelii Jezusa Chrystusa*, s. 12.

⁷⁸ Morm. Al. 13:6-8.

⁷⁹ J. Shipp, *Mormonism: The Story of a New Religious Tradition*. Chicago 1981, s. 82.

⁸⁰ H. A. Baer, *Recreating Utopia in the Desert...* s. 133.; R. P. Roberts, *Mormonism Unmasked...*, s. 136.

⁸¹ J. B. Worthy, *The Mormon Cult...*, s. 192.

⁸² Morm. *Księga Jakuba* (dalej Jak.1:15), 1:24; Mos.11:14.

fliktom rodzinnym⁸³. W latach sześćdziesiątych doprowadziło to do sytuacji, w której mormonki broniły poligamii przed amerykańską opinią publiczną⁸⁴. Argumentowały, że dzięki niej każda kobieta może wyjść za mąż, bez względu na zbyt małą liczbę mężczyzn, status majątkowy, choć szczególnie w wyższych warstwach społecznych zdarzały się małżeństwa aranżowane przez rodziny⁸⁵.

Dla mormonów było to niezwykle ważne, ponieważ według Józefa Smitha jedynie dla wiernych żyjących w związkach małżeńskich i posiadających potomstwo zostało przeznaczone najwyższe miejsce w chwale Boga⁸⁶. XIX-wieczni mormoni uznali, że ich czasy wymagały praktykowania wielożeństwa, aby ich wspólnota mogła się rozrastać i w pełni zasiedlić terytorium Utah. Niebędący w związkach oraz bezdzietni mieli niski status w społeczeństwie⁸⁷. Za przeznaczenie kobiety uważano małżeństwo oraz macierzyństwo, a za cel życia każdego mężczyzny między innymi posiadanie jak największej liczby żon oraz potomstwa.

Mormonki, choć nie mogły sprawować funkcji kapłańskich, ponieważ uważane to było za zuchwałość, angażowały się w życie wspólnoty⁸⁸. Nie zabiegały one o władzę polityczną w Utah, gdyż uniemożliwiało to teokratyczny system rządów, w którym władza należała do hierarchów kościelnych-mężczyzn. Nie oznaczało to jednak, że nie miały ambicji z tym związanych. Znane są przypadki pierwszych żon prezydentów, które nieoficjalnie współrządziły i miały znaczący wpływ na sprawy socjalne. Organizowały one zbiórki charytatywne i spotkania, na których wspólnie omawiały problemy wspólnoty⁸⁹.

Znając opinię XIX-wiecznych mormonów na temat miejsca kobiety w społeczeństwie, dziwić może fakt przyznania mieszkańcom Utah praw wyborczych już w roku 1970. Działania te spowodowane były presją ze strony społeczeństwa amerykańskiego, dążącego do zakazania poligamii na terenie całych Stanów Zjednoczonych. Mormoni zaskoczyli pozostałych Amerykanów pod-

⁸³ J. Cairncross, *After Polygamy Was Made a Sign: The Social History of Christian Polygamy*. Londyn 1974, s. 192.

⁸⁴ Zob. L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 226.; B. Burgett, *On the Mormon Question: Race, Sex, and Polygamy in the 1850s and the 1890s*. "American Quarterly". R. 1: 2005, s. 75.

⁸⁵ L. Foster, *Religion and Sexuality: The Shakers, the Mormons and the Oneida Community*. Wyd. 2, Chicago 1984, s. 212.

⁸⁶ Morm. 1Ne. 16:7.

⁸⁷ F. C. McElveen, *The Mormon Illusion: What the Bible Says About the Latter-day Saints*. Wyd. 3, Grand Rapids 1997, s. 179.

⁸⁸ Morm. *Druga Księga Nefiego* (dalej 2Ne.) 13:12.

⁸⁹ L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 226.

jęciem decyzji o przyznaniu praw wyborczych, co stanowiło niezwykle kontrast z wielożeństwem, traktowanym jako zniewolenie kobiet⁹⁰.

5. Rodzina i tradycja pokoleń

Rodzina była dla członków wspólnoty Smitha niezwykle ważna zarówno ze względu na funkcje wychowawcze, jak i na porządkowanie życia religijnego oraz społecznego. Pełniła rolę instytucji kształtującej nowe pokolenia ludzi, którzy urodzili się mormonami i przejęli wierzenia od swoich przodków. Pochodzenie miało niebagatelne znaczenie w hermetycznym społeczeństwie. Przynależenie do określonej rodziny wysokiego hierarchy mogło również wiązać się z możliwością obracania się w określonych kręgach, jak i z przywilejami podatkowymi⁹¹.

Za główną funkcję rodziców uznawano jednak wychowanie nowych członków społeczności w duchu fanatycznej religijności. Przygotowywali oni młode mormonki na przyjęcie podstawowych sakramentów, jak i chłopców do uczestniczenia w kapłaństwie. Przekazywali potomstwu model rodziny, w którym matka powinna spełniać się w macierzyństwie, natomiast jej mąż został wyznaczony do sprawowania funkcji religijnych. Mormonów rozliczano przed społeczeństwem z efektów wychowania potomstwa⁹². Presja była tym większa, że według członków wspólnoty, od rezultatów zależało ich przyszłe życie w raju. Miały na to wpływ nauki *Księgi Mormona*, wspominającej o konsekwencjach niewłaściwego zajmowania się edukacją religijną dzieci. Według niej za wszelkie niewłaściwe czyny członków Kościoła odpowiadali rodzice, na których powinna spłynąć kara boska w życiu doczesnym bądź po śmierci⁹³.

Do ważnych elementów życia religijnego należały prywatne objawienia, jakich mieli doświadczać mormoni. Kierowali oni młodymi ludźmi tak, aby wydawało im się, że również uczestniczą w takiej formie kontaktu z Bogiem. Do obowiązków rodziców należało rozbudzenie w potomstwie entuzjazm wobec nowo-poznanych praktyk religijnych. Z tego powodu stosowano swoisty system awansów kapłańskich, by zaszczerpić w chłopcach chęć pięcia się coraz wyżej w hierarchii kościelnej⁹⁴.

⁹⁰ T a m ż e, s. 192.; S. Barringer Gordon, *The Mormon Question: Polygamy and Constitutional Conflict in Nineteenth Century America*. Chapel Hill 2002, s. 97.

⁹¹ J. B. Worthy, *The Mormon Cult...*, s. 192.

⁹² T a m ż e, s. 24.

⁹³ Morm. 2Ne. 4:6; Jak. 3:7, 10.

⁹⁴ Zob. R. P. Roberts, *Mormonism Unmasked...*, s. 136.; J. B. Worthy, *The Mormon Cult...*, s. 24.

Do zadań rodziny należała także nauka posłuszeństwa wobec mormońskich przywódców. Młodym członkom wspólnoty wpajano zasady rządzące społecznością, prawa oraz obowiązki, które powinni wypełniać. System utrzymywania porządku wykazywał się skutecznością, ponieważ również w domu rodzinnym mormoni spotykali się z hierarchią, nie tylko w relacji ojca do syna, ale również w relacji niższego kapłana do wyższego kapłana lub o dłuższym stażu⁹⁵.

Wychowanie dziewcząt przystosowano do ich przyszłych funkcji społecznych. Większość z nich miała być wzorem matek i posłusznym żonom, a niewielką grupę kobiet z wyższych sfer wyznaczano do kierowania akcjami charytatywnymi. Dziewczęta oswajano z myślą życia z mężczyznami, którzy wybrali je na jedne z wielu żon, z którymi musiały dojść do porozumienia. Małżeństwo u mormonów było swego rodzaju kontraktem, co do którego kobieta nie mogła mieć wiele do powiedzenia. Dla rodziny wybranki małżeństwo córki często wiązało się z awansem społecznym, jeżeli została wyznaczona do poślubienia mężczyzny o wyższym statusie⁹⁶.

Dzieci urodzone w związkach mormonów za naturalny uznawały fakt poligamii. Mormoni twierdzili, że ich małżeństwa są wieczne i że struktura ich związków została przeniesiona do raj. Liczba żon każdego członka Kościoła w świecie doczesnym miałyby więc pokrywać się z ich liczbą w niebie. Wyjątkiem byłyby związki z kobietami nienależącymi do wspólnoty, ponieważ nie mogłyby one, zdaniem Józefa Smitha, dostąpić chwały boskiej⁹⁷. Małżeństwa mieszane nie były praktykowane przez mormonów, którzy przejęli wiarę od swoich przodków, ponieważ nie było to akceptowane przez wspólnotę i znacznie utrudniałoby proces wychowywania dzieci z takiego związku w religii mormonów. Członkowie wspólnoty, którzy nawrócili się na „prawdziwą wiarę” i byli żonaci z kobietami, nie chcącymi przyjąć nauki Józefa Smitha, rozwodzili się z nimi. Wspólnota gwarantowała im znalezienie kolejnej żony, tym razem mormonki, z którymi według nich pozostałoby na wieczność. Jedynym powodem rozwodu, a więc nie dopuszczenia kobiety do najwyższej chwały była zdrada małżeńska. Kościół nie uznawał innych powodów oddalenia żony⁹⁸.

⁹⁵ T. G. Alexander, *Mormonism in Transition...*, s. 151.

⁹⁶ M. Ursenbach Beecher, L. Fielding Anderson, *Sisters in Spirit: Mormon Women in Historical and Cultural Perspective*. Chicago 1992, s. 242.

⁹⁷ Zob. C. Lowman Wessinger, *Women's Leadership in Marginal Religions: Explorations Outside the Mainstream*. Chicago 1993, s. 212.; J. E. Smith, *A Familistic Religion in a Modern Society*. W: *Contemporary Marriage: Comparative Perspectives on a Changing Institution*. Red. K. Davis, A. Grossbard-Schechtman, S. Grossbard-Schechtman. New York 1985, s. 277.

⁹⁸ 3 Ne. 12:32.

Również wiedza o przodkach odgrywała ważną rolę w życiu członków wspólnoty. *Księga Mormona* mówi o potrzebie spisywania i przechowywania kronik zwanych Księgami Życia, zawierającą imiona przodków należących do Kościoła⁹⁹. W przypadku nie wywiązywania się z obowiązków religijnych, niewystarczająco gorliwi mieliby być wykreślani z listy¹⁰⁰. Mormoni twierdzili, że w przyszłości miałyby to pomóc ich potomkom w pozostaniu w wierze Smitha lub w nawróceniu się na wiarę, od której odstąpili ich rodzice¹⁰¹. Sądziли również, że powinni spisywać imiona wszystkich wiernych, nie zależnie od powiązań rodzinnych, tworząc swego rodzaju listy świadków słuszności nauki Józefa Smitha¹⁰². *Księga Mormona* ukazywała posiadanie rodziny jako cel życia każdego człowieka, który powinien starać się o zapewnienie jak najlepszych warunków bytowania potomstwu. Jednocześnie wspominała o wdzięczności, jaką powinny żywić dzieci dla swych ojców i dalszych przodków¹⁰³.

Mormoni traktowali treści zawarte w Księdze w sposób dosłowny, co skłaniało ich do poszukiwań genealogicznych i tworzenia spisów wiernych. Często starali się wywodzić swój rodowód od postaci biblijnych, co wiązało się z należeniem do wyższych sfer mormońskiej społeczności. Jedne z największych korzyści przynosiło podawanie się za potomka Aarona. Rzekome pokrewieństwo z tą postacią dawało prawo do sprawowania funkcji biskupa. Oczywista niemożność udowodnienia wywodzenia się od Aarona sprawiała jednak, że urząd ten powierzano wyższym kapłanom, zasłużonym dla wspólnoty¹⁰⁴.

Znajomość własnego pochodzenia była dla mormonów rzeczą podstawową, co skłaniało ich do poszukiwania przodków oraz spisywania obecnego stanu rodzin.

6. Instytucje życia społecznego

Mormoni zaczęli organizować swoje życie społeczne jeszcze przed osiedleniem się w Utah w 1847 r., kiedy centrum Kościoła stało się Salt Lake City. Skupili się głównie na połączeniu władzy świeckiej i kościelnej oraz na edukacji, która miała zapewnić ciągłość istnienia wspólnoty. Mormoni, utworzyli oraz rozwinęli w Utah instytucje, mające zarządzać miastem, przyczyni-

⁹⁹ Zob. Morm. 1Ne. 5:16, 9:3-4, 19:2.; Al. 6:62.

¹⁰⁰ Morm. Mos. 26:36.

¹⁰¹ Morm. 1Ne. 15-13.

¹⁰² Morm. Mos. 6:1.

¹⁰³ Morm. 2Ne. 1:5.

¹⁰⁴ R. P. Roberts, *Mormonism Unmasked...*, s. 136.

niać się do jego rozwoju. Powołano organy umożliwiające egzystencję na pustyni, praktykowanie obrzędów religijnych, rozwój kulturalny, edukację oraz pomoc najuboższym.

W XIX w. władzę we wspólnocie sprawowało ok. 100 osób. Do 1844 r. najwyższą władzę w Kościele sprawował prorok-Józef Smith. Po jego śmierci utworzono urząd Prezydenta Kościoła, który miał pełnić funkcję duszpasterską. Razem z dwoma doradcami najwyższy hierarcha tworzył Pierwszą Prezydencję. Był to organ pełniący funkcją nadzorującą¹⁰⁵.

Do najważniejszych instytucji należało Kworum Dwunastu Apostołów, zajmujące się administracją. Apostołowie omawiali sprawy dotyczące polityki zagranicznej Kościoła i Terytorium Utah¹⁰⁶. Władze zostały uzupełnione o Kwora Siedemdziesięciu. Były to organy zajmujące się administracją oraz duszpasterstwem. W przypadku śmierci apostołów i proroka, którzy w XIX w. często wybierali się na zagraniczne misje, władzę przejmowało Pierwsze Kworum Siedemdziesięciu¹⁰⁷.

Sądy, podobnie jak hierarchia kościelna, służyły zarówno Kościołowi jak i całej społeczności. Orzekały zarówno w sprawach dotyczących religii, jak i w sprawach karnych oraz cywilnych. Rozwody w przypadku poligamii były możliwe jedynie w Utah, ponieważ w pozostałej części kraju nie zezwalało na tę formę związku. Należy zaznaczyć, że rozpad małżeństw występował szczególnie często w poligamicznych społecznościach¹⁰⁸. Od początku osiedlenia się w Dolinie Słonego Jeziora sędziami byli wyłącznie mormoni. Dominacja członków wspólnoty w sądach na terenie Utah budziła sprzeciw władz federalnych, które podejmowały próby przełamania tego monopolu¹⁰⁹.

Mormoni przywiązywali ogromną wagę do edukacji, gdyż jej rozwój i upowszechnianie było gwarantem dalszego istnienia wspólnoty. Szkoły mormońskie łączyły w sobie nauczanie świeckie i religijne. Sprawowały one funkcję miejsca, gdzie wpajano młodym wiernym ideologię założyciela wspólnoty. Szkoły uczyły posłuszeństwa wobec hierarchii, przekonywały o wyższości społeczności mormońskiej i miały na celu zaszczepienie niechęci do władz federalnych¹¹⁰.

¹⁰⁵ J. Shipp, *Mormonism...*, s. 115.; L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 255.

¹⁰⁶ P. L. Barlow, *Mormons and the Bible...*, s. 2.

¹⁰⁷ E. Brown Firmage, R. C. Mangrum, *Zion in the Courts Zion in the Courts: A Legal History of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints 1830-1900*. Wyd. 2, Chicago 2001, s. 36.; J. A. Tvedtnes, *Organize My Kongdom: A History Of Resorted Priesthood*. Bountiful 2000, s. 241.

¹⁰⁸ S. Barringer Gordon, *The Mormon Question...*, s. 176.

¹⁰⁹ L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 180.

¹¹⁰ Zob. E. Brown Firmage, R. C. Mangrum, *Zion in the Courts...*, s. 201.

Już w latach trzydziestych Józef Smith zorganizował pierwsze placówki edukacyjne. Mieściły się one w Independence w stanie Missouri, gdzie mormoni zatrzymali się w drodze do rzekomo danego im od Boga Syjonu czyli Terytorium Utah. Miały one wyszkolić nowe pokolenia hierarchów kościelnych, mających pełnić również funkcje urzędników świeckich. Przeznaczono je zarówno dla dorosłych jak i dla młodzieży. Przyszła elita wspólnoty miała skupić się nad pogłębianiem wiedzy teologicznej, jak i na zdobywaniu wiadomości z zakresu prawa, administracji, geografii, historii¹¹¹. Nauczano również gramatyki języka angielskiego oraz hebrajskiego, jako niezbędnego do prawdziwego poznania Biblii, która według członków wspólnoty została źle przetłumaczona. W szkołach założonych i kierowanych przez Józefa Smitha panowało przekonanie o wyższości mormońskiej teologii nad resztą nauczanych przedmiotów.

Mormoni rozciągnęli swój system edukacji również na stany Ohio oraz Illinois. W Navoo osiedlili się na 7 lat, do roku 1844 i przez ten okres nie nękanio ich prześladowaniami. Tolerancja, panująca w stanie Illinois skłoniła ich do stworzenia systemu szkolnictwa o stałym charakterze oraz założenia uniwersytetu o lokalnym zasięgu w lutym 1841 r., choć część zajęć odbywała się już rok wcześniej¹¹². Była to uczelnia łącząca cechy świeckiego uniwersytetu i szkoły teologicznej. Po zamordowaniu Józefa Smitha w 1844 r. nowy przywódca mormonów Brigham Young zdecydował się na dalszą wędrówkę wspólnoty. W miejscach, gdzie zatrzymywano się na dłużej, odbywały się regularne zajęcia. W ich organizowaniu pomogły materiały zabrane z uniwersytetu w Navoo.

Po osiedleniu się w Dolinie Słonego Jeziora i założeniu Salt Lake City w lipcu 1847 r., władze wspólnoty niemal natychmiast zorganizowały szkolnictwo, a po 3 latach także uczelnię wyższą¹¹³. Początkowo nosiła ona nazwę University of Desert, by później zostać przemianowaną na University of Utah. System edukacyjny przewidywał 4 etapy kształcenia: szkołę podstawową, szkołę średnią, college oraz uniwersytet¹¹⁴. Początkowo placówki utrzymywano ze środków Kościoła, ponieważ otrzymanie dotacji państwowych nie było możliwe. Władze mormońskie płaciły jednak tylko za wybudowanie i utrzymanie budynków. Pensje nauczycieli opłacane były bezpośrednio przez rodziców¹¹⁵. Siedzibami szkół stały się świątynie, w których odbywała

¹¹¹ T. C. Hunt, J. C. Carper, *Religious Higher Education In the United States: A Source Book*. Abingdon 1996, s. 50.

¹¹² E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 64.

¹¹³ T. C. Hunt, J. C. Carper, *Religious Higher Education In the United States...*, 52.

¹¹⁴ E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 63.

¹¹⁵ Por. J. Shipp, M. Silk, *Religion and Public Life in the Mountain West: Sacred Landscapes in Transition*. Walnut Creek 2004, s. 54.; E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 64.

się większość spotkań mieszkańców Utah, zarówno dotyczących spraw religijnych jak i lokalnych problemów. Nauczyciele stosowali się do wspólnotowych instrukcji, wpajając młodzieży szkolnej zasady ich wiary. Stało się to problemem dla członków innych Kościołów, którzy chcieli kształcić swoje dzieci. Choć oddzielenie nauczania w szkołach od kwestii religijnych stawiało się nieuniknione, hierarchowie wywierali presję na część placówek, które musiały realizować plany władz¹¹⁶. Mormońscy pionierzy wyrażali niechęć wobec szkół publicznych, ponieważ miały one zależeć od władz federalnych. Powodem takiego stanowiska było przekonanie o integralności moralnego i religijnego wychowania młodzieży, którego zanegowania obawiali się członkowie wspólnoty¹¹⁷. Z powodu tych poglądów do pracy w mormońskich szkołach nie przyjmowano nauczycieli-innowierców¹¹⁸.

Brak publicznych szkół spowodował, że poszczególne wspólnoty religijne zaczęły tworzyć prywatne placówki. Pierwszą tego typu szkołę założyli episkopialianie, którzy przybyli do Salt Lake City w 1869 r., na prośbę grupy nie-mormonów. Kolejne otworzyli prezbiterianie w 1870 r., metodyści w 1875 r. oraz kongregacjoniści, przybyli w 1880 roku¹¹⁹. Gwarantowali na tyle wysoki poziom nauczania, że wielu mormonów zdecydowało się posłać do nich swoje dzieci. W 1887 r. 26 procent uczniów szkół prezbiteriańskich stanowili wyznawcy religii Smitha¹²⁰. Było to przyczyną działań władz, które postanowiły podwyższyć poziom szkół nauczających gramatyki, mających stanowić konkurencję dla nie-mormońskich placówek¹²¹. Członkowie wspólnoty Smitha nadal posyłali jednak swoich potomków na nauki do innowierców, prezentujących wyższy poziom. Do 1894 r. prezbiterianie i metodyści założyli w Utah 75 szkół¹²². Wysoki poziom prezentowały akademie¹²³, za-

¹¹⁶ Por T. C. Hunt, J. C. Carper, *Religious Higher Education In the United States...*, s. 56.; S. E. Wishard, *The Mormons*. Wyd. 2, Whitefish 2004, s. 23.; D. L. May, *Utah: People's History*. Salt Lake City 1987, s. 118.

¹¹⁷ E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism*. s. 64.

¹¹⁸ F. V. Hayden, *The Great West*. wyd. 2, Charleston 2009, s. 328.

¹¹⁹ Por. F. M. Szasz, *The Protestant Clergy in the Great Plains and Mountain West 1865 – 1915*. Wyd. 2, Lincoln 2004, s. 164.; D. L. May, *Utah: People's History*, s. 120.; J. Shipp, M. Silk, *Religion and Public Life in the Mountain West...*, s. 54

¹²⁰ F. M. Szasz, *The Protestant Clergy in the Great Plains and Mountain West 1865 – 1915*. Wyd. 2, Lincoln 2004, s. 165.

¹²¹ Zob. E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 64.; F. M. Szasz, *The Protestant Clergy...*, s. 164.

¹²² Zob. D. L. May, *Utah: A People History*, s. 120.; F. M. Szasz, *The Protestant Clergy* s. 164.

¹²³ Jest to odpowiednik szkoły średniej. (J. Shipp, M. Silk, *Religion and Public Life in the Mountain West: Sacred Landscapes in Transition*, s. 54.

łożone przez episkopalian m.in. w Reno, Salt Lake City, Logan i Ogden. Do 1884 r. ich szkoły ukończyło 20 tysięcy uczniów. W tym samym okresie przez placówki prezbiteriańskie przewinęło się ok. 50 tys. osób z Terytorium Utah. Szczególnie ważne było dla tej wspólnoty religijnej utrzymywanie szkół podstawowych. Prezbiterianie spodziewali się, że z czasem założone przez nich szkoły w Dolinie Słonego Jeziora przekształcą się w akademie. Utrzymywali również college w Salt Lake City, na który przeznaczali znaczne fundusze¹²⁴. Mormoni składali zażalenia do hierarchów, ponieważ zobowiązano ich do opłat na rzecz placówek, do których ich dzieci nie uczęszczały¹²⁵. W 1890 r. władze Utah wprowadziły terytorialny system szkolnictwa, finansowany z podatków, dzięki czemu szkoły mormońskie stały się publiczne¹²⁶. Przed reformą większość mormońskich dzieci nie kształciła się, jednak wskaźnik uczących się był najwyższy wśród wszystkich stanów i wynosił 11 procent¹²⁷.

7. Autosegregacja indywidualna i społeczna

Józef Smith stworzył wspólnotę, która z założenia miała być niedostępna dla innowierców nie tylko na płaszczyźnie religijnej, ale również gospodarczej, administracyjnej i wojskowej. Od momentu osiedlenia się w Utah w 1847 r. mormońscy hierarchowie próbowali wprowadzać zasady, uniemożliwiające napływ niepożądanych jednostek do społeczności. Również w ramach wspólnoty istniały swego rodzaju stopnie hierarchii społecznej.

Wyznawcy religii Smitha uważali, że posiadają wyłączne prawo do eksploatacji surowców mineralnych, znajdujących się na obszarze terytorium Utah. W pierwszych latach osiedlenia się w Salt Lake City władze mormońskie opowiadały się za społeczną własnością złóż, z których zyski miałyby zostać przeznaczone na rozwój infrastruktury¹²⁸. Szczególnie ostrą politykę gospodarczą prowadził prezydent Kościoła Brigham Young, który zamierzał doprowadzić do całkowitego niezależnienia się od obcych. Było to jednak niemożliwe, ponieważ innowiercy dostarczali do Utah towary, niezbędne do wydobycia surowców. Od przybycia na te tereny mormonów w 1847 r. trudnili się również handlem artykułami nie związanymi z przemysłem wy-

¹²⁴ F. M. Szasz, *The Protestant Clergy...*, s. 164.

¹²⁵ E. Brown Firmage, R. C. Mangrum, *Zion in the Courts...*, s. 200.

¹²⁶ D. L. May, *Utah: People's History*. s. 120.

¹²⁷ Por. S. Barringer Gordon, *The Mormon Question...*, s. 198.; E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 64.

¹²⁸ L. J. Arrington, *Great Basin Kingdom: An Economic History of the Latter-day Saints 1830-1900*. Wyd. 2, Chicago 2005, s. 52.

dobywczym, ale niezbędnymi do egzystowania na pustynnych terenach¹²⁹. Dostarczali także żywność, gdy brakowało jej w Salt Lake City, co było spowodowane niedostatecznym przystosowaniem się ludności do nowych warunków klimatycznych i problemami, związanymi z dostarczaniem wody w zimie na przełomie l. 1848-1849¹³⁰. Władze mormońskie zamierzały wyeliminować problemy osadników i doprowadzić do stworzenia takiej gospodarki, która byłaby samowystarczalna. Chcieli oni wprowadzić system wymiany towarów na inne, ponieważ uważali, że tylko w ten sposób Utah stanie się zupełnie niezależne od wpływów innowierców¹³¹.

Mormoni odnosili się do obcych dosyć niechętnie. W warunkach społeczności, w której wiele dóbr było wspólnych, kontakt z innowiercami, chcącymi osiągnąć jak największe zyski utrwalał ich negatywny wizerunek¹³². Twierdzili także, że nie okazali szacunku lokalnym mieszkańcom oraz deprawowali kobiety. Również innowiercy negatywnie postrzegali wspólnotę Smitha. Zarzucali mormonom dyskryminację wobec przybyszów i zastraszanie. Wspominano także o rabowaniu wozów z przewożonymi towarami, a nawet o morderstwach¹³³.

Obcy uważani byli za osoby podejrzane, nie tylko ze względu na rzekomo popełniane przestępstwa. W latach pięćdziesiątych XIX wieku zaczęto zarzucać im szpiegostwo na rzecz władz federalnych oraz chęć przejęcia władzy¹³⁴. Mormoni starali się więc zniechęcać innowierców do osiedlania się, poprzez wprowadzanie ograniczeń dotyczących rozprawiania żywności lub wody.

Nie-mormonów nie dopuszczano również dopuszczani do obejmowania stanowisk w administracji. Jeżeli władze federalne narzucały urzędników, mormoni nie uznawali ich kompetencji, które w rzeczywistości przejmowali członkowie Kościoła. Najczęściej stanowiska w administracji łączyły się ze sprawowaniem odpowiedniej funkcji w Kościele, ponieważ te dziedziny życia społecznego były ze sobą ściśle związane¹³⁵.

Sądownictwo także zostało zdominowane przez mormonów. Nie udało się władzom federalnym doprowadzić do jego uzależnienia w początkach lat pięćdziesiątych XIX w. Funkcje sądownicze sprawowali członkowie wspól-

¹²⁹ Tenże, *Brigham Young: American Moses*. Chicago 1986, s. 169.

¹³⁰ Tenże, Arrington, *Great Basin Kingdom*, s.60.

¹³¹ R. Kauffman, R. W. Kauffman, *The Latter-day Saints: A Study of the Mormons in the Light of Economic*. Wyd. 2, Chicago 1994, s. 71.

¹³² W. E. Stegner, *Mormon Country*. Wyd. 4, Lincoln 2003, s. 85.

¹³³ Tamże, s. 85.

¹³⁴ R. Kauffman, R. W. Kauffman, *The Latter-day Saints*, s. 75.

¹³⁵ L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience*, s. 114.

noty, będący jednocześnie biskupami¹³⁶. Podobnie było w przypadku armii, gdzie konkretnym stopniom odpowiadały stanowiska kościelne. W czasie pokoju innowiercy nie mogli do niej wstępować, ponieważ zburzyłyby to wcześniejszy ustalony porządek. Władze mormońskie nie chciały przyjmować obcych do armii, ponieważ obawiali się buntów z ich strony, jeśli doszłoby do otwartego konfliktu z władzami federalnymi. Z drugiej strony, gdy do takich walk dochodziło, do wojska Utah, zwanej „Legionem Navoo” przyjmowano nie-mormonów, opowiadających się przeciwko władzom federalnym. Po zakończeniu konfliktu innowiercy opuszczali armię, powracając do swojego miejsca zamieszkania¹³⁷.

Inne instytucje, takie jak organizacje charytatywne, rządzone były wyłącznie przez członków wspólnoty. Mormoni wykluczali innowierców ze swojego życia towarzyskiego, które w przeważającej części łączyło się z życiem religijnym. Kościoły uznawano nie tylko za miejsce kultu, ale także za miejsce spotkań, gdzie omawiano problemy lokalnych mieszkańców i naradzano się nad sposobami ich rozwiązywania¹³⁸.

8. Stosunek mormonów do innych wspólnot religijnych

Księga Mormona doprowadziła do wykształcenia zróżnicowanych opinii mormonów na temat poszczególnych wspólnot religijnych. Jej treść w dużej mierze pokrywa się z przekonaniami pierwszych wyznawców doktryny Józefa Smitha. Założyciel wspólnoty zawarł w niej własne opinie na temat innych Kościołów i przyczynił się do ukształtowania światopoglądu XIX-wiecznych mormonów.

Stosunek wspólnoty do wyznawców judaizmu był lepszy niż do katolików i protestantów. Mormoni traktowali ich jako „braci”, a nie wrogów¹³⁹. Złożyły się na to dwa czynniki - rzadkie kontakty, zazwyczaj ograniczające się do spraw handlowych oraz ukazanie Żydów w *Księdze Mormona* jako protoplastów Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich¹⁴⁰. Należy wspomnieć że osiedlali się oni również w okolicach Clarion w stanie Utah,

¹³⁶ Zob. D. Ball, *Army Regulars on the Western Frontier 1848-1861*. Norman 2001, s. 155.; L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 114.

¹³⁷ L. R. Hafen, A. W. Hafen, *Mormon Resistance: A Documentary Account of the Utah Expedition 1857-1858*. Wyd. 2, Lincoln 2005, s. 195.

¹³⁸ S. Barringer Gordon, *The Mormon Question...*, s. 219.

¹³⁹ A. L. Mauss, *All Abraham's Children. Changing Mormon Conceptions of Race and Lineage*. Chicago 2003, s. 206.

¹⁴⁰ M. Rischin, J. Livingstone, *Jews of the American West*. Detroit 1991, s. 74.

gdzie utrzymywali się z rolnictwa¹⁴¹. Mormoni dostrzegali nie tylko walory gospodarcze Żydów. Widzieli oni ich szczególną rolę w wizji świata przedstawionej przez Józefa Smitha. Według słów założyciela wspólnoty, zawartych w *Księdze Mormona*, u zarania dziejów mieli oni być narodem wybranym przez Boga, który stanowią „prawdziwy Kościół”, głoszący nieskażoną naukę Stwórcy¹⁴². Twierdził on, iż jedynie Żydzi potrafili odczytywać słowa przekazywane przez Boga¹⁴³. Jednocześnie prorok utrzymywał, że zamordowanie Chrystusa zesłało na nich gniew Stwórcy i przez to zostali oni rozproszeni¹⁴⁴.

Zupełnie inaczej postrzegali mormoni Kościół katolicki oraz Kościoły protestanckie. W *Księdze Mormona* zostały one przedstawione jako wspólnoty, założone z chęci zysku¹⁴⁵. Józef Smith nazywał je „Kościółami diabła”, co najlepiej obrazuje jego stosunek do innych chrześcijan¹⁴⁶. Założyciel wspólnoty mormońskiej chciał przyciągnąć wiernych, przedstawiając inne religie w negatywnym świetle. Zaowocowało to wrogim stosunkiem mormonów do pozostałych Kościołów. Ponadto Smith mówił o rzekomym zabijaniu własnych świętych przez katolików¹⁴⁷. Pisząc te słowa, Józef Smith miał na myśli Marcina Lutra oraz Jana Kalwina, których mormoni uważali za proroków, podejmujących próby odnowienia „prawdziwego Kościoła”. Jednocześnie Smith utrzymywał, że protestanci wypaczali naukę Boga i zakładali nowe wspólnoty, licząc na zdobycie władzy i szczególnego miejsca w hierarchii społecznej¹⁴⁸. Sądził on, że głosili oni naukę, która została wymyślona przez nich samych, a nie dana przez Stwórcę.

Smith, przewidując problemy z akceptacją swojej doktryny przez inne wspólnoty, zawarł w *Księdze Mormona* rzekome proroctwa na ten temat. Twierdził, że Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich będzie prześladowany przez Kościół katolicki i Kościoły protestanckie, nazywane przez niego występnyymi, a jego członkowie zostaną uwięzieni¹⁴⁹. Szczególną uwagę zwrócił na prześladowania, które miałyby dotknąć Radę Dwunastu Apostołów, do której sam należał¹⁵⁰.

¹⁴¹ Tamże, s. 67.

¹⁴² Morm. 1 Ne. 13:23, 14:23.

¹⁴³ Morm. 2 Ne. 25:5.

¹⁴⁴ Morm. 1 Ne. 10:11.

¹⁴⁵ Morm. Morm. 8:32-33.

¹⁴⁶ Morm. Al. 5:39.; 1 Ne. 14:3.; 1 Ne. 14:10.

¹⁴⁷ Morm. 2 Ne. 26:5.

¹⁴⁸ Morm. 2 Ne. 26:29.; 1 Ne. 22:23.

¹⁴⁹ Morm. *Czwarty Nefi* (dalej 4 Ne.) 29.

¹⁵⁰ Morm. 1 Ne. 11:34; Rada Dwunastu Apostołów zrodziła się z idei 12 apostołów powołanych przez Jezusa. W późniejszym okresie powołano prezydenta, który był jednocześnie prorokiem

Początkowo wspólnota mormońska istniała otoczona innymi Kościołami, a jej heretyckie z punktu widzenia pozostałych chrześcijan wierzenia powodowały niechęć, a nawet otwarte konflikty. Przez naukę Smitha, jej wyznawcy odnosili się wrogo do innowierców, widząc w nich zagrożenie dla własnej egzystencji. Zarówno swoisty „totalitaryzm” religijny, jak i nieakceptowanie rytuałów przez miejscową ludność, skłaniało wspólnotę do ciągłej wędrówki¹⁵¹. Gdy mormoni dotarli do Salt Lake City, znaleźli się w zupełnie innej rzeczywistości, gdzie nie spodziewali się ingerencji ze strony wyznawców innych religii. Tym bardziej niepokoił ich fakt przenikania na ich terytorium innowierców, chcących udziału w zysku z surowców¹⁵².

Innowiercy byli ściśle kontrolowani, a w przypadku popełniania przestępstw, sądzeni byli przed sądem podporządkowanym hierarchii kościelnej. Również pionierzy, którzy jedynie przemierzali Utah w celu podążenia dalej na Zachód pozostawali pod kontrolą władz mormońskich. Członkowie wspólnoty nie rozdzielały sfery świeckiej od sfery *sacrum* do tego stopnia, że każdego człowieka postrzegali jako mormona lub nie-mormona. Próby podporządkowania Utah przez władze federalne były więc traktowane jako chęć podporządkowania wspólnoty innym Kościołom chrześcijańskim. Spowodowało to konflikty między mormonami a innymi obywatelami Utah, czego przykładem była masakra pionierów w Mountain Meadows, dokonana z pomocą Indian¹⁵³.

Plemiona zamieszkujące kontynent amerykański traktowane były przez wspólnotę Smitha jako sojusznik w walce z chrześcijanami. Woleli oni utrzymywać poprawne stosunki z Indianami niż narażać się na ataki z ich strony¹⁵⁴. Wpływały na to również słowa Józefa Smitha zawarte w *Księdze Mormona*, w której pisał o nich jako o potomkach założycieli prawdziwego Kościoła. Może dziwić fakt, iż Smith twierdził, że byli oni potomkami Żydów¹⁵⁵. Należy przypomnieć iż mormoni traktowali treści świętej księgi w sposób dosłowny i nie starali się jej zaprzeczać.

---

i wraz z 2 doradcami stanowił Radę Prezydenta Kościoła. (*Przywrócenie ewangelii Jezusa Chrystusa*. s. 12.)

¹⁵¹ Por. T a m ż e, s. 14.; A. L. Mauss, *The Angel and the Beehive. The Mormon Struggle with Assimilation*. Chicago 1994, s. 22.

¹⁵² L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 125.

¹⁵³ D.M,Quinn, *The Mormon Hierarchy...*, s. 251.

¹⁵⁴ R. E. Bennett, *Mormons at the Missouri...*, s. 91.

¹⁵⁵ Morm.1 Ne. 18:25.; 2 Ne. 1:1-11.

9. Misja mormońska

Już w początkach swojego istnienia mormoni organizowali pierwsze misje. Nie ograniczali się jednak do głoszenia swojej nauki w Stanach Zjednoczonych i w niedługim czasie zdobyli rzeszę zwolenników na całym świecie.

Naturalnym kierunkiem ekspansji wspólnoty stał się Meksyk. Misjonarze rekrutowali się zarówno z mieszkańców Stanów Zjednoczonych, jak i z tych zamieszkujących nawracany region. Należy wspomnieć, że w okolicach Chihuahua od 1880 roku istniały 3 społeczności, zorganizowane na wzór oddziałów terytorialnych w Utah. Liczyły one jednak zaledwie po ok. 100 osób¹⁵⁶.

Pierwszym mormońskim misjonarzem został Heber C. Kimball, który wstąpił do wspólnoty wraz z Brighamem Youngiem. Podróżował on po stanie Ohio, nakłaniając do wstąpienia do Kościoła. Pierwszą misję poza Stanami Zjednoczonymi i Meksykiem zorganizowano w Kanadzie, a jej uczestnikami byli Willard Richards, Orson Pratt i Joseph Fielding. Ich aktywność doprowadziła do pozyskania wielu nowych wiernych¹⁵⁷. Wzrost liczby misjonarzy mormońskich w Kanadzie nastąpił w roku 1887, kiedy władze mormońskie w Utah zdecydowały o przesiedleniu 40 rodzin do prowincji Alberta. Była to część planu ekspansji na Północ, dotychczas nie zasiedlonej w dostatecznym stopniu, co stwarzało szansę zorganizowania nowych centrów wspólnoty, oddziałujących na pobliską ludność¹⁵⁸. Wkrótce działalność mormonów rozszerzyła się na dalej położone państwa i wykroczyła poza kontynent amerykański. Śladami Hebera C. Kimballa podążył Orson Hyde, który prowadził misję w Niemczech i w Palestynie¹⁵⁹.

Krajem, do którego Mormoni przeniknęli bardzo szybko była Anglia. Członkowie Kościoła założonego przez Smitha dotarli tam jeszcze zanim reszta wspólnoty osiedliła się w Salt Lake City. Za początek tamtejszej misji uznaje się rok 1837, gdy do Liverpoolu dotarli Orson Hyde i Heber C. Kimball. Do 1840 r. zdołali oni pozyskać 1300 wiernych, jednak potrzebowali większej liczby misjonarzy¹⁶⁰. W pierwszych latach działalności Kościoła Smith wysłał do Anglii swoich zaufanych towarzyszy, widząc w tym kraju podatny grunt pod budowę „nowego Syjonu”. Należeli do nich Parley P. Pratt, Theodore Turley oraz dwaj przyszli prezydenci mormonów – John Taylor i Wilford

¹⁵⁶ Por. B. C. Hardy, *Solemn Covenant: The Mormon Polygamous Passage*. Chicago 1992, s. 167.; E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 165.

¹⁵⁷ R. Mullen, *The Mormons*, s. 37.

¹⁵⁸ L. J. Arrington, *Historical Roots of the Mormon Settlement in Southern Alberta*. w: *The Mormon Presence in Canada*. Red. B. Y. Card, H. C. Northcott, J. E. Foster. Edmonton 1990, s. 3.

¹⁵⁹ R. Mullen, *The Mormons*, s. 37.

¹⁶⁰ L. J. Arrington, D. Bitton, *The Mormon Experience...*, s. 114.

Woodruff. Następcy Brigham Younga przybyli do Liverpoolu w styczniu 1840 r. z nadzieją pozyskania nowych wiernych wśród rzeszy robotników, często żyjących w skrajnym ubóstwie¹⁶¹. Władze południowej Anglii, zaniepokojone szerzeniem się nowej wiary, wysłały do arcybiskupa Canterbury list z prośbą o przekonanie parlamentu do uchwalenia prawa zakazującego głoszenia nauk Smitha zarówno w Anglii, jak i w posiadłościach brytyjskich. Ze względu na ich wielokulturowość i mnogość religii było to jednak niemożliwe. Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich rósł w siłę, pozyskując 1500 nowych członków w ciągu 7 miesięcy prowadzenia misji. Sam Woodruff przekonał do swojej wiary 45 mieszkańców Herefordshire w ciągu 30 dni, co pomnożył wędrując do Gloucestershire i Worcestershire¹⁶².

Misja mormońska przynosiła pożądane efekty, co spowodowało, że nawracający ośmielili się na podróż do Londynu, gdzie dotarli 18 sierpnia 1840 r. Głoszenie nauk Józefa Smitha w stolicy nie było jednak łatwe i okazało się porażką misjonarzy. Przyczyniło się to do powrotu Brigham Younga, Hebera C. Kimballa oraz Willarda Woodruffa na kontynent amerykański, gdzie dotarli w kwietniu 1841 r. Pozostali członkowie wspólnoty nadal głosili nauki Smitha, korzystając z wydanej w Anglii *Księgi Mormona*¹⁶³.

Podobna do angielskiej wolność wyznaniowa panowała w Danii, gdzie skierowali się mormoni w 1849 r. Nowa konstytucja pozwoliła działać członkom wspólnoty, nie narażając się na represje ze strony władz. Było to powodem wyboru Danii na pierwszy, nie anglojęzyczny kraj ekspansji. Liderem misjonarzy w Skandynawii został Erastus Snow, jednak po jego wyjeździe do Anglii na spotkanie z tamtejszym Kościołem jego miejsce zajął Peter Hansen¹⁶⁴.

Jego szwedzkim odpowiednikiem został John E. Forsegren. Misjonarz nie spotkał się z pozytywnym przyjęciem ze strony innowierców. Jego działalność nie była widziana jako przestępstwo religijne, lecz polityczne. Luterkańscy hierarchowie zajmowali bowiem silną pozycję w szwedzkim społeczeństwie i nie chcieli utracić jej na rzecz innego Kościoła. Misjonarz został aresztowany, lecz uwolniono go pod warunkiem, że wyjedzie z kraju. Forsegren zmienił jednak plany powrotu do Utah i zasilił szeregi misjonarzy w Kopenhadze¹⁶⁵.

Niezwykle szybko rozwijali się mormoni w Ameryce Środkowej i Południowej. Ich ekspansja na te tereny rozpoczęła się w 1851 r., kiedy kra-

¹⁶¹ Tamże, s. 53.; S. B. Kimball, *Heber C. Kimball, Mormon Patriarch and Pioneer*. Chicago 1981, s. 51.

¹⁶² R. Mullen, *The Mormons*, s. 58.

¹⁶³ Tamże, s. 62.; D. M. Quinn, *The Mormon Hierarchy...*, s. 3.

¹⁶⁴ R. Mullen, *The Mormons*. s. 120.

¹⁶⁵ Tamże, s. 121.

je Ameryki Łacińskiej odwiedził Parley P. Pratt. Widział on w tych krajach ogromne perspektywy rozwoju, choć lokalna ludność przyjmowała nowe idee dosyć niechętnie¹⁶⁶. W latach pięćdziesiątych jego działania wsparli William Hyde, Lewis Jacobs, Isaac Brown i John Brown, którzy udali się na misje w okolicach Valparaiso w Chile¹⁶⁷.

Obiecującym obszarem misyjnym stała się dla członków Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich Oceania. Była ona miejscem prowadzenia misji już od roku 1840¹⁶⁸. Mormoni nauczali na rozległym obszarze od Hawajów po Nową Zelandię. Pierwsi misjonarze dotarli na Samoa, gdzie w 1871 r. wspólnota mormońska liczyła 200 członków¹⁶⁹. Przekonywanie Polinezyjczyków do wiary Smitha było o tyle łatwiejsze, że według wierzeń niektórych plemion ich przodkowie opuścili odległy ląd by osiedlić się na wyspach¹⁷⁰. Dzięki podobieństwu tych podań do treści *Księgi Mormona*, mieszkańcy Polinezji utożsamiali swoich przodków z Lammanitami¹⁷¹.

10. Problem akceptacji mormonów

Problem akceptacji mormonów w Stanach Zjednoczonych jest niezwykle złożonym zagadnieniem. Składa się na niego zarówno obowiązujące w omawianym okresie prawo, jak i struktura religijna dziewiętnastowiecznego społeczeństwa. Od 15 grudnia 1791 r. pierwsza poprawka do konstytucji gwarantowała tolerancję wobec wszystkich wspólnot religijnych i zakazywała jakichkolwiek powiązań z państwem¹⁷². Oznaczało to również, że Kościoły dominujące w poszczególnych stanach nie mają prawa do subwencji z ich budżetu. Ogromny wpływ na oddzielenie państwa od Kościoła miały nowe wspólnoty religijne, zarówno te związane na terytorium Stanów Zjednoczonych, jak i te, które przybyły na kontynent wraz z kolejnymi falami emigrantów. Nie zgadzały się one na dotowanie innych wspólnot religijnych z budżetu stanowego i nie przyjęły propozycji zakładającej, że mogą oni wspierać swój Kościół poprzez podatki. Uważali, że każdy powinien łożyć na

¹⁶⁶ Tamże, s. 264.

¹⁶⁷ F. L. Tullis, *Mormons in Mexico: the Dynamics of Faith and Culture*. Logan 1987, s. 10.

¹⁶⁸ Por. J. Garrett, *Footsteps in the Sea: Christianity in Oceania to World War II*. Suva 1992, s. 211; R. Mullen, *The Mormons*. s. 370.

¹⁶⁹ J. Garrett, *Footsteps in the Sea*. ... s. 211

¹⁷⁰ Mullen, *The Mormons*. s. 370.

¹⁷¹ Morm. 1Ne. 18.

¹⁷² S. Barringer Gordon, *Blasphemy and the Law of Religious Liberty in Nineteenth-Century America*, s. 682.

własną wspólnotę poprzez dobrowolne datki¹⁷³. Przed Wojną Secesyjną przestrzegania tolerancji miały strzec poszczególne stany. Zmieniło się to po roku 1865, kiedy postanowiono, iż gwarancja wolności religijnej leży w kompetencji władz federalnych, które mają bronić praw obywateli przed niekorzystnymi działaniami władz stanowych¹⁷⁴.

W Stanach Zjednoczonych panował pluralizm religijny, nie spotykany w innych państwach. Od początku istnienia osadnictwa europejskiego na tych terenach, społeczeństwo miało charakter wielowyznaniowy. Przyjmowało ono kolejne fale emigrantów, należących do różnych Kościołów. Dzięki niezwykłemu rozdrobnieniu religijnemu tolerancja stała się jedną z podstawowych reguł współistnienia. Nowe wspólnoty kierowały się podobnymi zasadami do tych przyjętych przez protestantów i katolików. Amerykanie pozwalali na tworzenie nowych odłamów religijnych, traktując je jako część wielkiej rodziny chrześcijańskiej¹⁷⁵. Słabość tej koncepcji ukazało powstanie Kościoła Józefa Smitha, który przyjął zupełnie nowy model religii i społeczności. Pod względem prawnym Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich był jednak legalną wspólnotą religijną, na której istnienie wyraziły zgodę władze stanu New York¹⁷⁶.

Główną różnicą między mormonami a innymi wyznawcami religii chrześcijańskiej był stosunek do małżeństwa. Praktykowana przez nich poligamia nie była akceptowana przez społeczeństwo ani przez prawo i stanowiła główną przyczynę konfliktów. Amerykanie uważali wielożenstwo za odrażający relikw barbarzyństwa, którego kultywowanie nie przystoi cywilizowanemu narodowi¹⁷⁷. Było to powodem wrogości, okazywanej mormonom w stanach Ohio, Missouri oraz Illinois, przez które wędrowali od powstania wspólnoty do osiedlenia się w Utah, szukając odpowiedniego miejsca na tworzenie własnych struktur społecznych¹⁷⁸. Miejscowe władze umieszczały w aresztach mężczyzn podejrzanych o wielożenstwo oraz kobiety, które odmawiały zeznań przeciwko swoim mężom¹⁷⁹. Rozbijało to wspólnoty mormońskie i uniemożliwiała praktyki religijne. Osiedlenie się w Utah pomogło wspólnocie odciąć się na pewien czas od innowierców i ich władz. Znaleźli się

¹⁷³ D. Laycock, *Church and State in the United States...*, s. 507.

¹⁷⁴ Tamże, s. 505.

¹⁷⁵ S. Barringer Gordon, *Blasphemy and the Law of Religious Liberty in Nineteenth-Century America*, s. 704.

¹⁷⁶ R. Mullen, *The Mormons*, s. 16.

¹⁷⁷ E. Brown Firmage, R. C. Mangrum, *Zion in the Courts...*, s. 129.

¹⁷⁸ S. Barringer Gordon, *The Mormon Question...*, s. 24.

¹⁷⁹ Zob. E. Brown Firmage, R. C. Mangrum, *Zion in the Courts...*, s. 130.; B. C. Hardy, *Regeneration-Now and Evermore :Mormon Polygamy and the Physical Rehabilitation of Humankind*. "Journal of The History of Sexuality". R. 1: 2001, z. 10, s. 57.

w miejscu, gdzie, jak sądzili, poligamia była legalna, ponieważ żadne prawo tam nie istniało, a więc tego typu praktyki nie były zabronione¹⁸⁰. Władze federalne naciskały na mormonów, by ci zakazali wielożeństwa na rządowych przez siebie terenach, ponieważ chciały rozciągnąć swój system prawny na ich terytorium. Członkowie wspólnoty nie godzili się na to aż do 1890 r., twierdząc, że pierwsza poprawka gwarantuje prawo do poligamii, mówiąc o swobodzie kultu¹⁸¹.

Kontrowersje budziła także sama organizacja wspólnoty. Część społeczeństwa nie potrafiła zaakceptować praw, jakimi zarządzili się mormoni, czyli bezwzględnego posłuszeństwa wobec hierarchów. Wszystkie dziedziny życia wspólnoty opanowane były przez religię, co zaskakiwało i uznawane było za przesadę. W oczach ówczesnego społeczeństwa prezydent mormonów widziany był jako despota, kierujący całością życia zbiorowości według własnego uznania¹⁸². Władza religijna była ściśle związana z władzą cywilną, a w budżecie znajdowały się pieniądze przeznaczone zarówno na Kościół jak i na rozbudowę infrastruktury. Wyjęte spod prawa Salt Lake City drażniło Amerykanów, przez co starali się podporządkować sobie tereny mormonów. Członkowie Kościoła Józefa Smitha nie chcieli jednak rezygnować ze swojej niezależności, co miało swoje negatywne skutki w postaci walk z chcącymi uzależnić Utah Amerykanami¹⁸³.

Nie do przyjęcia dla katolików i protestantów były niektóre poglądy, głoszone przez wspólnotę. Uważali oni, że ze względu te fundamentalne różnice mormoni nie powinni nazywać się chrześcijanami¹⁸⁴. Wierni Kościołów protestanckiego i katolickiego mieli zastrzeżenia, co do koncepcji Boga, który w ich mniemaniu został nadmiernie „uczłowieczony” Innowiercy uważali, że oparta na takich założeniach doktryna była niezgodna z moralnością chrześcijan¹⁸⁵. Najbardziej godziło jednak w wyznawców innych religii twierdzenie, iż są oni członkami występnych Kościołów i zasługują na potępienie, jeżeli nie nawrócą się na wiarę Smitha¹⁸⁶.

¹⁸⁰ Barringer Gordon, *Blasphemy and the Law of Religious Liberty in Nineteenth-Century America*, s. 706.

¹⁸¹ D. Bitton, *The Ritualization of Mormon History, and Other Essays*. Chicago 1994, s. 41.

¹⁸² E. Brown Firmage, R. C. Mangrum, *Zion in the Courts...*, s. 356.

¹⁸³ E. A. Eliason, *Mormons and Mormonism...*, s. 165.

¹⁸⁴ Zob. S. Barringer Gordon, *The Mormon Question...*, s. 21.; J. A. Saliba, *Understanding New Religious Movement*. Wyd. 2, Lanham 2002, s. 63.

¹⁸⁵ T. Givens, *The Latter-day Saint Experience In America*. Westport 2004, s. 104.; J. A. Widtsoe, *A Rational Theology as Taught by the Church of Latter-day Saints*. Wyd. 2, Glacier 2004, s. 65.

¹⁸⁶ R. T. Burton, *We Believe. Doctrines and Principles of the Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints*. Salt Lake City 2004, s. 29.

* * *

Sposób zachowywania się członków Kościoła w licznych przypadkach był zależny od słów Józefa Smitha, zawartych w *Księdze Mormona*. Wiele postaw łączyło się także z wydarzeniami, jakich doświadczyła wspólnota, które ugruntowały przekonania jej członków na temat innowierców. Zarówno codzienne kontakty sąsiedzkie, jak i handlowe w wielu przypadkach miały negatywny charakter, ze względu na różnice w postrzeganiu otaczającego świata. To, co wydawało się moralnie właściwe dla innowiercy, nie zawsze odpowiadało moralności wyznawcy religii Józefa Smitha, przez co rodziło się wiele sporów i utrwał się negatywny stereotyp nie-mormona, przekazywany kolejnym pokoleniom. Oryginalność doktryny omawianej wspólnoty spowodowała, że nie zaliczano jej do rodziny Kościołów protestanckich. Nieakceptowanie mormonów prowadziło do pogłębiania ich izolacji i tworzenia się zupełnie nowego modelu społeczeństwa.

**The american Mormons in XIX century. History and ideal of believer.
Summary**

Joseph Smith founded The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints at the time of religious revivalism in the United States. Evangelical movement, known as Second Great Awakening inspired many people to become preachers and prophets. Many of new communities, including the Mormons, were strongly restorationist in outlook and sought to transcend Protestant denominationalism and to restore a form of Christianity thought to be more consistent with the New Testament. The center of this movement placed in New York State, where the Joseph Smith's Church was founded. There is presented a religious variety of XIX-century America, reasons and consequences of a religious liberty.

The article concerns The church of Jesus Christ of Latter-day Saints from the beginning of the community in 1830 to the end of century, when the Mormons abounded a polygamy and when the final extent of the Utah Territory was admitted to the Union as the State of Utah. There is also included a problem of upbringing of young Mormons and education system. The Church create schools in Utah Territory, which supported Mormon's hierarchy policy. Federal authorities attempted to incorporated this education system into secular one. The article presents organization of Mormon's society, courts, army and The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints in XIX century. There is included an extremely important problem of Mormon's missions from XIX to XX century. What is more, the author presents the influence of Book of Mormon in relation to other communities. A lot of them couldn't accept specific doctrine of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints.

Transl. by Olga Iwona Karczewska